

GÜNEY KAFKASYA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİ (1723-1735)*

OTTOMAN DOMINATION IN SOUTH CAUCASUS (1723-1735)

Elvin VALİYEV**

Doğan YÖRÜK***

Öz

Dünyanın en sıcak çatışma bölgelerinden biri olarak kabul edilen Kafkasya gerek stratejik konumu, gerekse barındırdığı etnik ve dini çeşitlik bakımından her zaman büyük devletlerin ilgi alanı içine girmiştir. Bu devletlerin himayesinde oluşan barış ortamı, siyasi otoritenin zayıflamasıyla kırılgan bir hale gelmiştir. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında Kafkasya'nın güneyine hâkim olan Safevilerin zayıflamasıyla bölge halklarında kıpırdanmalar ve isyanlar patlak vermiş, Rus ve Osmanlı devletlerinin müdahalesine uygun hale gelmiştir. Hâkimiyet alanını genişletmek isteyen söz konusu iki devlet 1724 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla Güney Kafkasya'yı kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırmışlar ve buralarda egemenliklerini tesis etmeye çalışmışlardır. Ancak, Rusya kendisine bırakılan topraklarla yetinmemiş, Osmanlı nüfuz alanındaki Kartli, Kahetya, Gence-Karabağ ve Çukur Saad vilayetleriyle de ilgisini kesmemiştir. Üstelik 1730 yılında Patrona Halil İsyanının meydana gelmesiyle İstanbul'da padişah değişikliği yaşanmış, bu durum Osmanlı yönetiminin Güney Kafkasya'daki faaliyetlerine ket vurmuş, bölge ile gerektiği gibi ilgilenememiştir. Nadir Han önderliğinde yeniden toparlanan Safeviler 1735 yılında Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek, Güney Kafkasya topraklarını tekrar geri almıştır. Böylece 1723 yılında Tiflis'in alınmasıyla başlayan hâkimiyet süreci 1735 yılında Revan Muharebesi'yle son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Rusya Devleti, Safevi Devleti, Ermeniler, Gürcüler, Eçmiadzin Kilisesi

Abstract

Caucasus is one of the hottest conflict areas of the world. The big states always cared about it due to the its strategic location and different ethnic and sacred diversity. Thanks to peace occasion which was formed by big states got fragile due to infirmity of politic authority. Thus, in the begining of XVIII. century, Safavids which ruled over on the South of Caucasus got infirmity, so regions publics started to rebel. Due to this occasion Russian and Ottoman states interventions occurred inevitable. These states which wanted to have more domination areas devoted The South Caucasus to influence areas among themselves by İstanbul Agreement (1724). They wanted to have more sovereignty. But,

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı programında Doç.Dr. Doğan YÖRÜK danışmanlığında 2014 yılında bitirilen "XVIII Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi ve Rusya Kıskacında" adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: elvin.valiyev@outlook.com

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta:dyoruk@selcuk.edu.tr

Russia wanted to have more areas except its areas and it cared the Ottomans areas (Kartli, Kahetya, Gence-Karabag, Cukur Saad provinces). Furthermore, in 1730, in Istanbul, Patrona Halil Riot happened and the Sultan changed. Because of this, Ottoman governance couldnt care about the district. In the lead of Nadir Han, Safavid sultan came The Ottoman Army in 1735. Thus, they got back the lands in South Caucasus. In this way, in 1723, beginning of domination duration by getting Tbilisi finished by Revan War in 1735.

•

Keywords

Russian State, Safavid State, Armenians, Georgians, Ecmiadzin Church.

GİRİŞ

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası'ndan başlayıp Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadası'na kadar uzanan Kafkasya'nın doğu sınırını Hazar Denizi, batı sınırını Karadeniz, güney sınırını Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri, kuzey sınırı da Maniç Bataklığı ile Don ve Kuma nehirleri oluşturmaktadır (Bilge 2005: 13). Karadeniz'den Hazar Denizi'ne doğru, batıdan güney doğuya doğru yaklaşık 1200 km boyunca uzanan büyük Kafkas dağları, Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere iki kısma ayırmaktadır (Berkok 1958: 4; Sakhokia 1980: 299). Günümüzde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin yer aldığı coğrafyanın adı olan Güney Kafkasya, kaynaklarda Maverayı Kafkas (Berkok 1958: 4) ve Transkafkasya (Gökçe 1979: 3) olarak yer almaktadır.

Osmanlılar ilki 1590-1612, diğeri 1723-1735 yılları arasında olmak üzere Güney Kafkasya'da iki defa egemen olmuştur. Bunlardan ilki hakkında pek çok çalışma yapılmasına karşın (Kırzioğlu 1998; Kütükoğlu 1993), ikinci hâkimiyet dönemiyle ilgili tetkik eser oldukça azdır (Ateş 2010; Külbilge 2010). Ayrıca, Türkiye'de hazırlanan çalışmalar Gürcü, Ermeni ve Rus kaynaklarından yoksun iken Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde yapılmış olan çalışmalar da tam tersine Türk kaynakları bakımından eksiktir. Bu bağlamda, çalışmamız, Türk kaynaklarına ilaveten Gürcü, Azeri, Rus ve Ermeni kaynaklarına dayanarak farklı bakış açılarını görme ve değerlendirme imkânı sunmayı amaçlamaktadır. Yine bu çerçevede, Safevilerin zayıflamasıyla Güney Kafkasya'da meydana gelen otorite boşluğunun bölge halkları ile komşu ülkeler nezdinden sorgulanması bir başka problemi teşkil etmektedir. Çalışmanın konusunu, Güney Kafkasya'nın tamamı değil, Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1723-1735 yılları arasında ilhak edilen Kartli, Kahetya, Gence-Karabağ ve Çukur Saad bölgeleri oluşturmaktadır.

A. XVIII. YÜZYILIN BAŞLANGICINDA GÜNEY KAFKASYA

XVIII. yüzyıl başlarında Güney Kafkasya'nın -Saatabego, İmereti, Abhaziya ve Guriya gibi şehirlerinden küçük bir bölümü Osmanlı egemenliğinde iken büyük bir kısmı da -Kartli, Kahetya, Şirvan, Gence-Karabağ, Revan ve Nahçıvan- Safevi hâkimiyeti altında idi. Şirvan, Gence-Karabağ ve Çukur Saad vilayetleri beylerbeylik, çoğunluğunu Gürcülerin oluşturduğu Kartli ve Kahetya ise prenslik ile yönetilmekteydi (Bilge 2012: 127). Devletin başında 1694 yılında tahta geçen Hüseyin Mirza bulunuyordu. Şahın yönetim işlerini saray hâcelerine devretmesi, saray içi entrikaların doğmasına, valilerin kendi başlarına hareket etmesine, kanunsuzluğun artmasına, köylülerin ağır vergiler altında ezilerek topraklarını terk etmelerine ve devlet hazinesinin boşalmasına neden olmuştur (Süleymanov 2010: 52). Boşalan hazineyi doldurmak için yeni vergiler ihdas edilmiş (Calalyan 1989: 18-19), fakat bu tedbir hiçbir yarar sağlamadığı gibi devletin parçalanma sürecini daha da hızlandırmıştır. Ayrıca, aşırı Şii politikaları, Sünni ve Hıristiyanların takip edilmesi gibi uygulamalar durumu daha da kötüleştirilmiş ve yer yer ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuştur. Bölgedeki ilk ayaklanma Car (Zakatala) bölgesinde meydana gelmiş ve bastırılmıştır (Mustafazade 2008: 122). İkincisi ise 1711 yılında, Tsakhurlarla beraber Şah'ın aşırı Şii siyasetinden bıkmış Şirvan'ın Sünni ahalisinin katılımıyla büyümüştür (Aliyev 1975: 17-18; Efendiyev 2007: 381-382; Mustafazade 2002: 17).

Güney Kafkasya'da meydana gelen en büyük ve en önemli Sünni halk ayaklanması 1711 yılında, Müşkür bölgesinin Dedeli Köyü'nden Hacı Davut'un liderlik ettiği başkaldırıdır (Aliyev 1975: 21-22; Efendiyev 2007: 387). 1719 yılının sonlarında bu isyan bastırılmış, kendisi

de Derben'te hapsedilmiştir (Abdurakhmanov 1964: 21). Hacı Davut devletin içindeki karışıklıklardan yararlanarak hapisten kaçmış, 1721 yılının Ağustos ayında Şirvan beylerbeyliğinin merkezi olan Şamahı'yı teslim almıştır (Bakıhanov 2010: 149). Şamahı'dan sonra Şirvan'ın diğer kaleleri olan Bakü ve Derben'e yönelmiş, fakat ordusu Bakü yakınlarında mağlup edilmiştir. 1722 yılında Hazar Seferine çıkan Çar I. Petro'nun hedefinin Şirvan'ı işgal etmek olduğunu anlayan Hacı Davut Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin himayesine sığınmıştır (Mustafazade 2008: 391-392).

Güney Kafkasya'daki istikrarsız ortam Sünnilerin yanında Ermeni ve Gürcüleri de harekete geçirmiştir. Kartli Kralı Keyhüsrev'in 1711 yılında isyancılara karşı Kandehar'da giriştiği savaşta öldürülmesi üzerine 1703 yılından beri bölgede valilik yapan VI. Vakhtang, Kartli krallık tacını almak için Şah tarafından İsfahan'a davet edilmiştir (Berdzenişvili-Canaşia 2000: 265; Berdzenişvili 1965: 193; Leng 2003: 118). Fakat VI. Vakhtang'ın İslâm dinini kabul etmemesinden dolayı krallık tacı Müslüman olarak Ali Kulu Han ismini alan kardeşi İese'ye verilmiştir (Brosse 1900: 56). Bunun üzerine, Avrupa devletlerinden yardım istemiş, fakat beklediği desteği göremeyince, Müslümanlığı kabul edip Hüseyin Kulu Han ismini almıştır. Böylelikle Kartli'ye gönderileceğini beklerken, bu kez de Tiflis'e dönmesine izin verilmemiştir. VI. Vakhtang, Tiflis'e ancak 1719 yılında Müslümanlığı kabul ederek Şah-Navaz ismini alan oğlu Bakar'ın Lezgi saldırılarını önleyememesi üzerine girebilmiştir (Dumbadze 1973: 408; Soloğaşvili, 2010: 100-107; Brosse 1900: 58-59). Gürcistan'ı Safevi hâkimiyeti altından kurtarmak için, Rusya'dan askeri yardım istemiş ve 1721 yılında Çar I. Petro ile Safevilere karşı birlikte hareket etme konusunda anlaşma yapmıştır (Dumbadze 1973: 414-416). Ancak I. Petro'nun Hazar Sahili seferinin başarısızlıkla sonuçlanması planlarını alt-üst etmekle kalmamış, onu daha zor ve sıkıntılı bir duruma sokmuştur. VI. Vakhtang'ın Ruslarla Safevi Devleti aleyhine yaptığı ittifakın açığa çıkmasıyla Kartli valiliği kendisinden alınarak Kahetya Kralı II. Konstantin'e verilmiştir (Soloğaşvili 2010: 126; Leng 2003: 127). Bu gelişmeler karşısında mücadelesini Osmanlı saflarında sürdürebileceğini anlayan VI. Vakhtang himaye talep etmiştir (Batonişvili 1973: 504; Brosse 1900: 64).

Bölgedeki Ermeniler de Safevi hâkimiyetinden kurtulmak ve silahlı mücadelenin yürütülebilmesi için öncelikle müstakil bir ordu kurulmasına karar vermişlerdir (Arutyunyan 1954: 139). Papa ve Avrupa devletlerinden yardım almak için de Papa XII. İnnocent, II. Johann Wilhelm ve Çar I. Petro'ya mektuplar yazılmış, ayrıca İsrail Ori ve Minas Vardaped Tigranyan Avrupa'ya gönderilmiştir. Lakin Papa'ya ve diğer Katolik Avrupa devletlerine gönderilen mektupların akisleri Ermenilerin umutlarını yeşertememiştir.

1707-1709 yıllarında Rusya sefiri olarak görev yapan ve Karabağ Ermenilerini silahlandırmaya çalışan İ. Ori'nin 1711'de ölümü üzerine (Necefli 2007: 64-68; Bournoutian 2011: 187) Ermeni melikleri ile Papa, Avrupa devletleri ve Rusya arasındaki ilişkiler Tigranyan tarafından sürdürülmüş, fakat onun kadar etkili olamamıştır. Safevilerin Afganlar tarafından mağlup edilmesi ve Çar Petro'nun artık daha kararlı adımlarla Güney Kafkasya seferi için hazırlıklar yapması üzerine Ermeniler, 1722 yılında David Beg komutasında silahlı mücadeleye başlamışlardır. David Beg Ermenilerin yaşadığı bölgelerdeki Safevi beylerini kovarak *Karabağ Melikliği* adıyla yeni bir meliklik kurmuştur (Bilge 2012: 315; Arutyunyan 1954: 158).

B. GÜNEY KAFKASYA'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU TARAFINDAN İLHAKI

XVIII. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'da meydana gelen otorite boşluğu Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın yönlerini Güney Kafkasya'ya çevirmelerine neden olmuştur. Ancak Rusya'nın İsveç, Osmanlıların da Avusturya ile savaş halinde olması her iki imparatorluğun Güney Kafkasya'ya yönelik seferlerini engellemiştir. Yine de her iki devlet gönderdikleri elçiler

aracılığıyla Safevilerin iç durumunu yakından takip etmeye çalışmışlardır.

I. Petro, Safevi topraklarına yönelik gelecekte yapılacak seferi kolaylaştırmak amacıyla gerekli bilgileri toplaması için elçi olarak gönderdiği ve 1711 yılında Astrahan'da ölen İ. Ori'nin yerine bu kez Artemi Volinski'yi yollamıştır (Paiçadze 1960: 65). Yaklaşık dört yıl bu ülkede kalan A. Volinski topladığı bilgileri şifreli mektuplarla I. Petro'ya iletmıştır. Ayrıca, Safevi Devleti'nin Hıristiyan tebaası olan Gürcü ve Ermeniler üzerinde Rus Devleti lehine faaliyetlerde de bulunmuştur (Mehmetov 2009: 470).

Rusların Safevi topraklarındaki bu faaliyetlerine karşılık, Osmanlı Devleti de 1720 yılının Ağustos ayında Dürri Ahmet Efendi'yi istihbarat toplaması için elçi olarak göndermiştir. Yaklaşık altı buçuk ay bu ülkede kalan Dürri Ahmet Efendi 5 Aralık 1721 tarihinde İstanbul'a dönmüştür (Aktepe 1967b: 64-65; Aktepe 1968a: 56). Ahmet Efendi, Safeviler hakkında derin malumat toplamış, elde ettiği bütün bu bilgileri Sefaret-nâme adı altında Padişah Sultan III. Ahmed'e takdim etmiştir (Aktepe 1968b: 82-83).

I. Petro, 30 Ağustos 1721 tarihinde İsveç ile 20 yılı aşkın süredir devam eden Kuzey savaşını sonlandıran antlaşmayı imzaladıktan sonra, 18 Temmuz 1722 tarihinde Güney Kafkasya üzerine sefere çıkmıştır (Pavlenko 1991: 279). Ağustos ayında Güney Kafkasya'ya varan Rus ordusu hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Derbent kentini ele geçirmiştir. Akabinde, Bakü Kalesi'ni almak için harekete geçmiş (Kuliyev 1958: 29; Mustafazade 1999: 30; Pavlenko 1991: 279), ancak ordu içindeki ve saraydaki beklenilmeyen gelişmeler Bakü seferinin ertelenmesiyle sonuçlanmıştır. Orduyu Derbent'te bırakarak Petersburg'a dönen I. Petro, Bakü'nün işgalini General Matyuşkin'e devretmiştir (Kuliyev 1958: 30-31; Paiçadze 1960: 95-96).

I. Petro'nun Güney Kafkasya hareketi bölgedeki Lezgileri ve sünnileri etrafında toplayarak Şamahı Kalesini ele geçiren Hacı Davut'u tedirgin etmiştir. Tek başına Rus ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Hacı Davut, Osmanlı Devleti'nden himaye edilmesini istemiştir (Mustafazade 2008: 125; Efendiyev 2007: 392-393). Güney Kafkasya'da başka bir devletin egemenlik kurmasını kendi çıkarları açısından sakıncalı gören Osmanlı yönetimi Hacı Davut'un teklifini fırsat olarak bilmiş ve büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir. Bu bağlamda, 1722 yılının Aralık ayında Hacı Davut Şirvan Hanı olarak Osmanlı himayesine alınmış, kendisine de hanlık nişanesi olarak sancak, davul, gürz ve kılıç gönderilmiştir (Hammer 1994: 294).

Osmanlı yönetimi 1722 yılında Safevilere savaş açmış, bu doğrultuda Erzurum Valisi İbrahim Paşa'yı serasker tayin ederek Güney Kafkasya üzerine göndermiştir (Uzunçarşılı 1988: 173-177; Aktepe 1970: 12-16). Bu arada, Tahmasb'dan aldığı emirle 4 Mayıs 1723 tarihinde Tiflis'i ele geçiren II. Konstantin, VI. Vakhtang'ı Gori kentine, oğlu Bakar'ı ise Tüşet'e çekilmeye mecbur etmiştir (Küçükçelebizade 1282: 46; Brosse, 1900: 63). Durumdan haberdar olan Erzurum Valisi Serasker İbrahim Paşa Vakhtang'a akrabasından birini gönderip itaat ettiği takdirde, Tiflis'i II. Konstantin'den alarak kendisine teslim edeceğini bildirmiştir. Başka çaresi kalmayan Vakhtang, kardeşi İese ve oğlu Bakar'ı Serasker İbrahim Paşa'ya yollamıştır (Batonişvili 1973: 504). Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı ordusunun Tiflis'e doğru geldiğini haber alan II. Konstantin, herhangi bir mukavemet göstermeksizin, Paşa'yı Tiflis dışında karşılayarak kaleyi teslim etmiştir. Böylece 1723 yılının Haziran ayında Tiflis'i ele geçiren İbrahim Paşa kısa sürede Kartli'de Osmanlı hâkimiyetini tesis etmiştir. Buranın idaresini Müslümanlığı kabul ederek İbrahim Paşa ismini alan VI. Vakhtang'ın oğlu Bakar'a bırakmıştır (Çkheidze 1913: 37).

Kartli bölgesini ele geçirdikten sonra 1723 yılının Temmuz ayında Gence üzerine yürüyen Paşa şehri alamadan Tiflis'e çekilmek zorunda kalmıştır (Memmedov 1966: 236). İbrahim Paşa'nın Gence-Karabağ vilayetini ele geçirmek için 1723 yılında yaptığı hamlede ordudaki asker sayısı ve verdiği kayıplarla ilgili bir birinden farklı rivayetler söz konusudur. Osmanlı

kaynaklarında bu sayı belirtilmezken, Ermeni kaynaklarında veya o dönem Gence halkının ileri gelenleri tarafından I. Petro'ya yazılmış mektuplarda 40.000 ile 80.000 arasında olduğu belirtilmiştir (Memmedov 1966: 237). Osmanlı ordusunun Gence Kalesi önünde verdiği kayıp 2.000, 5.000, 7.000, 9.000 (Aliyev 1975: 57; Arutyunyan 1954: 170) bazen daha da abartılarak 10-12.000'e çıkarılmıştır (Memmedov 1966: 238). Yine, Osmanlı ordusunun Gence kuşatmasını kaldırarak Tiflis'e doğru geri çekilmesi meselesi de değişik nedenlere bağlanmıştır. Osmanlı kaynakları, Serasker İbrahim Paşa'nın kaleyi ele geçirmek için hücumu hazırlandığında seraskerlikten alındığını yeni serasker Arifi Ahmet Paşa'ya Gence-Karabağ eyaletinin Muhammed Kulu Han'a (II. Konstantin) veraset yoluyla (ocaklık) verildiğini ve kendisine de Gence önlerinden ayrılıp Tiflis'e dönmesi emredildiğini yazmaktadırlar (Hammer 1994: 300). Sovyet tarihçileri ise Paşa'nın verdiği kayıplar sebebiyle geri çekildiğini belirtmektedirler (Aliyev 1975: 57; Arutyunyan 1954: 70; Mustafazade 1986: 30).

Rusya'nın 1723 tarihinde Bakü ve Gilan'ı ele geçirerek Güney Kafkasya'nın içlerine doğru ilerlemesi her iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Ancak, Osmanlıların sadaret makamında sulh taraftarı Damat İbrahim Paşa'nın bulunması ve Rusya'nın Kuzey Savaşı'ndan daha yeni çıkıp yeni bir savaşı göze alamaması, meselenin sulh yolu ile halledilmesinin önünü açmıştır. Avusturya İmparatorluğu'na karşı Osmanlı - Rus - Fransa üçler ittifakını oluşturmaya çalışan Fransa elçisi Marquis de Bonnac'ın tavassutu (Mustafazade 2002: 562; Köse 1996: 68) ile 24 Haziran 1724 tarihinde Güney Kafkasya topraklarının paylaşılmasını ön geren İstanbul Antlaşması imzalanmıştır (Danışmend 1972: 14; Aktepe 1970: 28). Bu antlaşmayla Güney Kafkasya'nın Kartli, Kahetya, Gence-Karabağ ve Çukur Saad vilayetleri Osmanlı egemenliğine bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti, İstanbul Antlaşması'yla aldığı toprakları fiilen ele geçirmek için Diyarbakır Valisi Vezir Arifi Ahmed Paşa serasker tayin edilmiş, Çukur Saad vilayetinin merkezi olan Revan üzerine gönderilmiştir (Küçükçelebizade 1282: 71-72). Ermeni kaynakları Arifi Ahmed Paşa'nın öncelikle Revan üzerine gönderilmesini, Sarı Mustafa Paşa'nın, Sultan III. Ahmed'e Afgan Sultanının İsfahan kentini ele geçirip Hemedan'a geldiğini, Revan ve Tiflis'i ele geçirmek için hazırlık yaptığını bildirmesine bağlamaktadırlar (Erevantsi 1976: 20; Andreasyan 1974: 56). Paşa, 1724 yılının ilkbaharında maiyetindeki 60.000 den fazla orduyla Revan'ı kuşatmış, üç aylık bir muhasaradan sonra şehir teslim alınmıştır (Aktepe 1970: 34; Hammer 1994: 317; Erevantsi 1976: 20). Kuşatma esnasında Sultan III. Ahmed'den Eçmiadzin Kilisesi'ne zarar verilmemesine dair emir alan Paşa (Erevantsi 1976: 23), kale devredilirken de kimsenin canına ve malına dokunulmayacağına, ahaliden Şah'a ödedikleri haraçtan fazlasının istenilmeyeceğine dair söz vermiştir (Aktepe 1970: 63-67). Çukur Saad vilayetinin diğer önemli bölgesi olan Nahçıvan ve Ordubad ise 11 Ağustos 1724 tarihinde ele geçirilmiş, böylelikle bu vilayet Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edilmiştir (Aktepe 1970: 53-58).

Çukur Saad'ın alınmasının ardından Osmanlı idaresi yönünü Gence-Karabağ vilayetine çevirmiş, bu maksatla Gence seraskerliğine 1725 yılının Şubat ayında Revan fatihi Arifi Ahmed Paşa tayin edilmiş ve maiyetine Şirvan Hanı Hacı Davut verilmiştir. Ancak Mart 1725'te Ahmed Paşa seraskerlikten azledilmiş, yerine Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa getirilmiştir (Külbilge 2010: 178). Paşa, 25 Temmuz 1725'te 40.000 kişiden oluşan askerle Gence Kalesi'ne doğru harekete geçmiş, iki gün süren kuşatmanın ardından 4 Eylül 1725 tarihinde almıştır (Küçükçelebizade 1282: 294; Bilge 2012: 186). Gence'nin bu kadar kolay teslim alınmasında Karabağ melikleri ve Gence feodallerinin aralarındaki düşmanlığın büyük rol oynadığı belirtilmektedir (Memmedova 1966: 240).

Güney Kafkasya'da ilhak edilen son toprak II. Konstantin'in krallık yaptığı Kahetya'dır. Bölgedeki egemenliğin el değiştirmesi, Gürcü ve Osmanlı kaynaklarında farklı şekillerde

zikredilmektedir. Başar, tarafından yayımlanan bir Tevcihat defterinde bölgenin 1723 yılında Osmanlılara bağlandığı görülmektedir (1997: 153). Gürcü kaynaklarında ise II. Konstantin'in, Osmanlı ordusunun Tiflis önlerine geldiğinde kaleyi teslim ettiğini, buna karşın, Safevi taraftarı olması nedeniyle hapsedildiğini, fakat Bakar'ın yardımıyla hapisten kaçarak Kahetya'da Osmanlı Devleti'ne karşı hazırlıklar yapmaya başladığı bilgisine yer verilmektedir (Batonişvili 1973: 505; Soloğaşvili 2010: 155-156). Ayrıca, Rus Çar'ına ve Şah II. Tahmasb'a elçiler göndererek yardım istediği, elçilerin 1725 yılının Mart ayında Moskova'ya vardıkları fakat I. Katerina tarafından kabul edilmedikleri anlatılmaktadır (Dumbadze 1973: 441-442).

Osmanlı Devleti 1728 yılına kadar Kahetya bölgesiyle değil de daha çok Azerbaycan (Güney Azerbaycan) bölgesiyle ilgilenmiştir. Afgan lideri Eşref Han ile 1728'de Hemedan Antlaşması'nı yaptıktan sonra ancak tüm dikkatini Kahetya üzerine çevirebilmiştir. Kahetya'nın ilhakı için Müslümanlığı kabul ederek Mustafa Paşa adını alan İese'nin ölümüyle Kartli'nin idareciliğine atanan İshak Paşa görevlendirilmiştir. Ancak, II. Konstantin'in direnişi nedeniyle ilhak süreci uzamış, nihayet belli bir haraç ödemek karşılığında antlaşma sağlanabilmiştir (Soloğaşvili 2010: 172-173). Antlaşmaya rağmen Osmanlı yönetimi II. Konstantin'den emin olamamış, 1731 yılındaki Yukarı Kartli seferinden sonra ortadan kaldırılmasına karar vermiş, maiyetindekilerle birlikte öldürülmüştür (Soloğaşvili 1993: 48). V. Batonişvili ile ona dayanan Gürcü ve bazı yabancı tarihçiler II. Konstantin'in ölüm tarihini 1729 olarak gösterirlerken, yine dönemin tarihçisi olan Sekhnia Çkheidze ise 1732 tarihini vermiştir. II. Konstantin'in 1729, 1731, 1732 yıllarına ait fermanlarının varlığı, ölümünün 1732 yılında meydana geldiğine işaret etmektedir (Brosse 1900: 124; Soloğaşvili 2010: 178).

II. Konstantin tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte Osmanlı ordusu bütün Kahetya'yı ele geçirmiş, buranın idareciliğine de Yusuf Paşa getirilmiştir. Kahetya'nın 1732 yılındaki ilhakı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Kafkasya'daki fetihleri tamamlanmıştır (Batonişvili 1973: 624; Çkheidze 1913: 43-44).

C. GÜNEY KAFKASYA'DA OSMANLI YÖNETİMİ

1. İdari Taksimat

Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'yı ilhak ettikten sonra geleneksel fetih politikaları doğrultusunda düzenli bir şekilde vergi toplamak ve bölgeyi daha kolay yönetebilmek için idari bir taksimata tabi tutmuş ve tahrir yaptırmıştır. Öncelikle, Güney Kafkasya Tiflis, Gence-Karabağ ve Revan olmak üzere üç eyalete ayrılmıştır. Kahetya bölgesi Kahet Sancağı'na dönüştürülmüş ve yurtluk ocaklık olarak Muhammed Kulu Han'a yani II. Konstantin'e verilmiştir. Ayrıca II. Konstantin'e sancakbeyi yerine beylerbeyi unvanı verilmiştir (Başar 1997: 154).

İdari taksimatın ardından tahrir işlemine başlanmış, ilk olarak 1723 yılında ilhak edilen Kartli bölgesi yazılmış, komisyon işini ancak 1728 yılında bitirebilmiştir. Buradaki en büyük şehir olan Tiflis'ten dolayı Tiflis Eyaleti adıyla isimlendirilmiştir. Eyalet Tiflis, Somkhit, Ahçakala, Kazak, Gori, Mukhrani, Triyalet ve Kaygulu olmak üzere toplam sekiz livaya ayrılmıştır (Bilgili 2009: 38).

İkinci yazım, Revan Eyaleti adıyla, 1724-1728 yılları arasında Çukur Saad vilayetinde gerçekleştirilmiştir. Eyalet Revan, Nahçıvan ve Ordubad livalarına bölünmüştür. Sonradan Ordubad Sancağı kaldırılıp ona bağlı olan araziler Nahçıvan Sancağı'yla birleştirilmiştir (İvecan 2007: 47-49; Bünyadaov-Memmedov 2011: 11).

Son olarak 1725-1727 arasında Gence-Karabağ Eyaleti'nin tahrirati tamamlanmıştır. Hılhına Berde, Berküşad, Arasbar, Çülender livaları ile Gence ve Lori kazalarından oluşan (Memmedov

2000: 4) eyaletin tahririne geç başlanmasına rağmen, diğerlerine göre daha erken bitirilmiştir.

2. Yöneticiler

Güney Kafkasya'da ele geçirilen ilk topraklar olan Kartli bölgesinde kurulan Tiflis Eyaleti valiliğine VI. Vakhtang'ın oğlu Bakar'ın atandığı yukarıda zikredilmişti. Ancak Osmanlı yönetimi bölgede kendi hâkimiyetini tesis ettikten sonra Bakar'ı sıkıştırmaya başlamış, o da Kartli topraklarını terk ederek Rusya'ya sığınmıştır. Bakar'ın Osmanlılar tarafından sıkıştırılmasının muhtemel nedeni, babası VI. Vakhtang'ın Osmanlıya itaat etmesine rağmen Tiflis'e dönmeyip Rusya'ya sığınması ve Serasker İbrahim Paşa'nın 1723'te Gence önlerindeki mağlubiyetinde etkisi olan II. Konstantin'i serbest bırakmasıdır.

Bakar'ın Rusya'ya sığınmasının ardından Tiflis'e Halep Valisi Recep Paşa atanmış, fakat 12 Eylül 1724'de azledilmiş, yerine Mehmet Behram Paşa gönderilmiştir. Kısa bir süre sonra Behram Paşa'nın da görevine son verilmiş, 14 Haziran 1725'de Çıldır Beylerbeyliği üzerinde kalmak ve Tiflis Kalesi'ni muhafaza etmek şartıyla İshak Paşa getirilmiştir. İshak Paşa görevini Haziran 1732 yılında Şahin Mehmet Paşa'ya bırakmışsa da, bir süre sonra tekrar devralmış ve Nadir Şah tarafından Tiflis'in ele geçirilmesine kadar bu vazifede kalmıştır (Bilgili 2009: 38-39).

Bölgedeki ikinci eyalet olan Revan Beylerbeyliği ve muhafızlığına ilk olarak Diyarbakır Valisi Arifi Ahmet Paşa atanmış, 15 Haziran 1725 yılına kadar bu vazifeyi sürdüren Paşa, görevini Vezir Recep Paşa'ya bırakmıştır. Recep Paşa'nın ölümünün ardından yeni muhafız Hüseyin Paşazade Mustafa Bey 14 Kasım 1726'da atanuncaya kadar bu hizmet, Recep Paşa'nın oğlu Ahmet tarafından yürütülmüştür. Mustafa Bey'in Revan muhafızlığı yaklaşık bir yıl sürmüş ve 22 Kasım 1727 yılında yerine Vezir Mustafa Paşa gönderilmiştir. Mustafa Paşa da 1729 yılına kadar bu hizmette kalmış, 1729 yılının Şubat ayında yerine Vezir İbrahim Paşa getirilmiş ve ölümüne kadar (1733) bu vazifeyi yerine getirmiştir. Vezir İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine tayin edilen son Revan muhafızı ise Vezir Hüseyin Paşa'dır (İlgaz2010: 38).

Üçüncü eyalet olan Gence-Karabağ'ın muhafazası ise başlangıçta eski Erzurum Valisi Silahtar İbrahim Paşa'ya, akabinde 1732 yılında Trabzon beylerbeyi Şahin Mehmet Paşa'ya, son olarak da, Genç Ali Paşa'ya verilmiştir (Bilge 2012: 192, 196, 222).

3. Sosyo-Ekonomik Yapı

Osmanlı yönetimi Güney Kafkasya'nın idari taksimatı ve tahriri ile yetinmemiş, çeşitli nedenlerle bozulan sosyo-ekonomik yapıyı düzeltmek ve halkın refahını artırmak için bazı düzenlemelere de girişmiştir. Bu maksatla, Safeviler döneminde mevcut olan bazı vergiler alınmaya devam ederken, bazı vergiler yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca, idaresi altındaki bütün topraklarda olduğu gibi kadınlardan, çocuklardan, ihtiyarlardan, hastalardan ve engellilerden de vergi almamıştır (Mustafazade 2002: 94). Yine, Bölgeye ait tahrir defterlerinde mevcut köylerin neredeyse yarısının boşaldığı dikkati çekmektedir. Bu husus, Osmanlı-Safevi siyasi çekişme ve mücadelelerinden kaynaklanmıştır. Zira insanlar can ve mal endişesiyle daha güvenli yerlere göç etmişlerdir. Bu kaygıyı bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan eşkıya baskınları ve mezhep farklılıklarının tetiklediği de söylenebilir. Özellikle, Sünni Osmanlı ordusunun Güney Kafkasya'nın içlerine doğru ilerlemesiyle Şiiilerin katledileceği yönündeki algı ve korku, Şii Türklerinin(Azeriler) göç etmeleri sonucunu doğurmuştur (Bilgili 2011: 20).

Bu nedenle Osmanlı merkezi yönetimi, yerlerini terk edenlerin tekrar eski topraklarına geri dönmelerinin ve güvenliklerinin sağlanması için bölge valilerine fermanlar göndermiş (Bilgili 2009: 32), bu maksatla, yerel ahalinin ileri gelenlerini, sözü dinlenenleri ve kanaat önderlerini devreye sokarak ikna etmeye çalışmıştır (İvecan 2007: 83). Ayrıca, Şiiilere dokunulmayacağı ve

köleleştirilmeyeceği garantisini vermiştir (Hammer 1994: 323). Padişah tarafından bölgenin Şii halkına dokunulmaması konusunda fermanlar gönderilmesine rağmen iki mezhep mensupları arasındaki düşmanlık sonlandırılmamıştır. Askerlerin zaman zaman Şii halka kötü muamelede bulunması, yerlerini terk eden ahalinin geri dönmesi için yapılan çabaları boşa çıkarmıştır (Mustafazade2002: 100-101). Bunda, Osmanlının bölgedeki hâkimiyetinin kısa sürmesi de etkili olmuş olabilir.

Osmanlı yönetiminin Güney Kafkasya'da karşılaştığı bir diğer sorun ise ticarî canlılığın durgunluğudur. Buranın ticareti daha çok Rusya ve İran'la bağlantılı olduğundan, Osmanlı seferleri sonucunda bu ticaret yolları kapanmıştır (Dumbadze 1973: 435). Rusya kendisi için de büyük öneme sahip olan ticaret yollarının açılması için 1724 yılındaki müzakerelerde bu konuya değinmiş, tüccarların iki tarafın da zapt ettiği topraklarda serbestçe gidip gelmelerini teklif etmiştir. Ancak, Serdar Arifi Ahmet Paşa, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınırın henüz kesinleşmediği, bölge sakinlerinin daha kendilerinin hangi devletin tebaası olduklarını bilmediklerini ve bundan dolayı her iki tarafın tüccarlarının soyulma ihtimalinin çok yüksek olduğundan buna izin verilmemesini ve Rusya'yla ticaretin yapılmasını yasaklanmasını istemiştir (Mustafazade2002: 97). Buna karşılık, var olan krizin çözümüne yönelik bit takım tedbirlerin alınması için karar alınmıştır. Buna göre, Hazar Denizi'ne dökülen Aras Nehri'nin bazı yerleri temizlenerek sal ve keklele zahire vs. getirilebileceği, şayet Zengi Nehri de temizlenebilirse Revan'dan üç saat mesafede olan Aras Nehri'nden Revan Kalesi'nin altına kadar zahire naklinin olabilirliği üzerinde durulmuştur. Bunun üzerine derhal keşif yapılarak temizlik işlerine başlanılması emredilmiş ve kısa sürede taşımacılık için hazır vaziyete getirilmiştir (Uzunçarşılı 1988: 178).

Osmanlı Devleti ilhak ettiği bütün topraklarda olduğu gibi Güney Kafkasya'da da imar faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Askeri harekâtın bitmesinin ardından Mimar İbrahim Ağa tarafından Tiflis ve Celayir kaleleri onarılmış (Bilgili 2009: 31) Gence Kalesi'nin sağlamlaştırılması için iç kale onarılmış ve 1726 yılının sonlarında Hansarayı etrafında dört kuleli bir kale inşa edilmiştir (Muhtaroglu 1998: 144).

Osmanlı yönetimi Güney Kafkasya'da egemenliğini tesis ederken, burada darphaneler kurmayı da ihmal etmemiştir. 1732 yılında Tiflis ve Revan darphanelerine ek olarak bir tane de Gence'de kurulmuştur (Çınar-Gürkan vd. 2009: 66). Yine, İslâm'ın yayılmasını sağlamak için mescit, medrese, zaviye vs. gibi yapılar inşa etmiş, bunların varlıklarını ve faaliyetlerini sürdürdürebilmeleri için vakıflar kurmuştur. Böylelikle, bölgedeki din, sosyal, eğitim, sağlık, imar vs. hizmetler vakıflar üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, Tiflis, Revan ve Gence'de Sultan III. Ahmed, Sultan I. Mahmud, İshak Paşa, Serasker İbrahim Paşa, onun kethüdası Mehmet Paşa, Hacı Davud (Bilgili 2009: 55-59; Bilgili 2011: 27, 77-81) çok sayıda vakıf eserleri inşa etmişlerdir. Cami, mescit, medrese vs. gibi binaların yanı sıra, Tiflis'te İslâm'ı anlatması için Nakşibendî tarikatına mensup Diyarbakırlı Şeyh İsmail görevlendirilmiştir. Şeyh İsmail burada bir zaviye kurmuş, bir müddet sonra yerine Tiflis Müftüsü Seyit Kasım'ı bırakarak Diyarbakır'a dönmüştür (Yıldıztaş2012: 160-161).

4. Ermeni Eçmiadzin ve Gürcü Ortodoks Kiliseleri

Bünyesinde barındırdığı pek çok farklı din, mezhep ve etnik unsuru barış ve huzur ortamı içerisinde yüzlerce yıl yaşatabilme becerisini gösteren Osmanlı Devleti, kutsal mekânların varlığını koruduğu gibi saygınlığını da arttırmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Revan'da bulunan Gregoryan Ermeni Eçmiadzin Kilisesi'nin faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için de çeşitli tedbirler almıştır. En başta, Padişah III. Ahmed, henüz Revan Kalesi kuşatma altında iken Serasker Vezir Arifi Paşa'ya gönderdiği hükümde; Eçmiadzin kilisesine

dokunulmaması, hiç kimsenin kiliseden bir şey çalmaması ve dini görevlilere herhangi bir kötü muamelede bulunulmamasını tembih etmiştir (Andreasyan 1974: 58; Erevantsi 1976: 23). Kale alındıktan sonra da Revan kadısı, Ermenilerin rencide edilmemesi yönünde merkezden emr-i şerif gönderilmesi ricasında bulunmuştur. Yine, söz konusu kilise için vakıf kurulmuş, buna Öşgan ve Masdıra (?) köyleri ile kilise bünyesindeki 500 adet koyun gelir olarak yazılmış, toplamda 211.222 akçeye ulaşan tahsisatın bağışlanması sağlanmıştır (Bilgili 2011: 55-56; İlgaz 2010: 159). Ayrıca, kilisedeki din görevlilerine hoşgörüyü muamele edilmiş, cizye, ispenç, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu müsamaha sadece Eçmiadzin Kilisesi mensuplarına değil, diğer Ermeni kiliselerine de gösterilmiş, aynı imtiyazlar onlara da bahşedilmiştir (İlgaz 2010: 70). Eçmiadzin'e karşı gösterilen bu ilgi ve alaka, kilise üzerindeki Rus ve Safevi etkisine son vererek Osmanlı nüfuzu altına alma girişimleri olarak değerlendirilebilir. Nitekim 1725 yılında Eçmiadzin Katoğikosu I. Asdvadzaur'un ölümü üzerine, Sultan III. Ahmed, katoğikos seçimini Revan yerine İstanbul, Kudüs ve Sis piskoposlarının desteğiyle İstanbul'da yaptırmıştır. Yine, 1726 yılında İstanbul katoğikosu için toplanan Sinod'da Ankara Marhasası Zeytunlu II. Garabed Ulnestsı'nın seçilmesini sağlamıştır (Aritinian 2004: 190; Bilge 2012: 320).

Güney Kafkasya'nın gayrimüslim topluluklarından biri de Gürcülerdir. Tiflis'in ele geçirilmesiyle halkı Osmanlı yönetimine ısındırmak amacıyla feodallere ve din adamlarına karşı özel bir ilgi gösterilmiştir. Bu bağlamda, Sultan III. Ahmed, Gürcü Ortodoks Kilisesi Katolikosu Doment'in hak ve imtiyazlarını garanti altına alan bir ferman göndermiştir (Bilgili 2009: 32-33). Ancak bu müsamahaya ve hoşgörüyü rağmen bir süre sonra bölgedeki durum Osmanlı aleyhine değişmeye başlamıştır. Gürcü tarihçiler, bu değişimi Osmanlı yönetiminin Gürcü din adamlarını sıkıştırmasına bağlamakta, sahip oldukları Ortodoks inancını korumanın tek yolu olarak da Rusya'ya sığınmayı gördüklerini, nitekim Gürcü Kilisesi Katolikosu'nun I. Petro'ya müracaatta bulunarak kendilerine yardım etmesini istediğini belirtmektedirler. Bu bağlamda, Tiflis dışındaki VI. Vakhtang ve Tiflis beylerbeyi oğlu Bakar'ın, yine Arkie piskopos Kristepor, Mitropolit Pavel Tbileli ve Episkoposlar: Nikoloz Mroveli, Mangleli Arseni vb. gibi Kartli bölgesindeki bazı büyük din adamlarının Rusya'ya sığınmaları durumu daha da kritik bir hale getirmiştir (Çabaşvili-Revazişvili 2009: 1002). Yine, Tiflis muhafazasındaki askerlerin zaman zaman ahalinin evlerine girip eziyet ve taciz ettikleri bilgisi payitahta kadar gitmiş, bunun önlenmesi için emirler gönderilmiştir (Yıldıztaş 2012: 165). Askerlerin bu tür taşkınlıkları sistemli bir sindirme politikasından ziyade başıbozukluktan kaynaklandığı muhakkaktır. Nitekim Anadolu ve Rumeli coğrafyasının farklı yerlerinde de otorite boşluğundan mülhem çoğunlukla ehl-i örf taifesinin başını çektiği emniyet, asayiş, eşkıyalık ve haramzedelik faaliyetlerine sıkça rastlanılmaktadır (İnalçık 1965: 49-145). Ayrıca, 1725 yılında meydana gelen Kartli isyanından sonra durum daha da zorlaşmıştır. Gürcü Katolikosu Doment Tiflis'i terk ederek Osmanlılar tarafından henüz ilhak edilmemiş olan Lori'ye gitmiştir. Doment'in yerine, İese'nin tavsiyesiyle, Besarion tayin edilmiştir. Bunun üzerine, Sultan III. Ahmed ile görüşmek için İstanbul'a giden Doment, burada iyi bir şekilde karşılanmış ve Sultan'dan Gürcü Hristiyanlara karşı merhamet etmesi yönünde ricada bulunmuştur. Fakat Doment'in Tiflis'te Osmanlı yönetimi aleyhine yaptıkları İshak Paşa ve İese tarafından Sultan'a iletilmesiyle durum değişmiş, Doment hapsedilerek Tenedos Adası'na sürgün edilmiştir (Brosse1900: 65; Batonişvili 1973: 508-509).

D. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN GÜNEY KAFKASYA'DAN ÇEKİLMESİ

30 Eylül 1730'da Patrona Halil'in liderliğinde padişah değişimi ile sonuçlanan isyan (Abdi Efendi 1943: 29) Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki hâkimiyetine de tesir etmiş ve

zayıflatmıştır. Diğer taraftan II. Tahmasb, 1726 yılında Nadir Han Avşarlıyı hizmetine alarak İran'da Safevi egemenliğini yeniden tesis etmeye başlamıştır (Ateş 2012: 111-112). Bu bağlamda, 29 Kasım 1729 tarihinde İsfahan kentini Afganlardan geri alarak, yedi yıl sonra Mir Mahmut tarafından işgal edilmiş olan babasının tahtına oturabilmiştir (Karadeniz 2012: 110; Süleymanov 2010: 170). Şah, otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra Osmanlılardan, ilhak ettikleri Safevi topraklarının iadesini istemiştir (Erevantsi 1976: 48). Beklenen cevabın gelmemesi üzerine, Nadir Han komutasındaki Safevi Ordusu 12 Ağustos 1730 tarihinde Tebriz üzerinden Güney Kafkasya içlerine doğru harekete geçmeye hazırlanırken, Horasan'da beklenmeyen bir isyanın patlak vermesi, Nadir Han'ı Horasan'a gitmeye mecbur bırakmıştır (Kütükoğlu 1994: 327; Karadeniz 2012: 135-136).

Nadir'in günden güne artan nüfuzundan endişelenen Şah, onun Horasan'a gitmesini fırsat bilerek, Güney Kafkasya seferine bizzat çıkma kararı almıştır (Aliyev 1975: 100). 1731 yılında Araz nehrini geçerek Revan üzerine yürüyen Şah, aynı yılın Mart ayında Revan yakınlarındaki Köhne şehir olarak isimlendirilen mevkide Ali Paşa ve Timur Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu mağlup ederek Revan'ı kuşatmıştır. Yaklaşık 18 gün süren kuşatmadan hiçbir başarı elde edemeden Tebriz'e geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır (Süleymanov 2010: 208). Bu başarısızlığın ardından toplanan bir mecliste II. Tahmasb Nadir Han tarafından tahtan indirilmiş, yerine 3-6 aylık oğlu III. Abbas getirilmiştir. Safevi tahtına III. Abbas'ı getiren Nadir kendisini de Vekilü'd-Devle veya Naibu's Sultan ilan ederek devletin idaresini ele geçirmiştir (Kütükoğlu 1994: 331-332; Abdurrahmanov 1964: 60). Nadir Han, 1734 yılına kadar iç isyanlarla ve Osmanlı idaresindeki Irak topraklarının geri alınması için uğraşmıştır. Devlet içinde kontrolü sağladıktan sonra 1734 yılının yazında Güney Kafkasya üzerine yürümüş, Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'yı 24 Ağustos 1734'te almış, böylelikle Şirvan'ın Ruslar tarafından işgal edilen bölgelerinin dışındaki yerleri Safevi sınırlarına dâhil etmiştir.

Şirvan'dan sonra yönünü Gence'ye çeviren Nadir'in, 6 Kasım 1734'te Gence Kalesi'ni kuşattığı (Süleymanov 2010: 262) haberinin İstanbul'da duyulmasıyla Abdullah Paşa şark seraskeri tayin edilmiştir. Ayrıca Tiflis, Revan, Erzurum ve Çıldır muhafızlarına da Gence'ye gitmeleri ve Serasker Abdullah Paşa'yla birleşmeleri emredilmiştir (Ateş 2010: 170). Osmanlı birliklerinin büyük bir orduyla Kars'a geldiği bilgisini alan Nadir 6 Mayıs 1735'te Gence Kalesi kuşatmasını Babahan komutasında 12.000 kişiden oluşan bir birliğe devrederek Kars'a doğru yürüyüşe geçmiştir (Aliyev 1975: 117). 18 Haziran 1735 tarihinde Revan yakınlarındaki Bagaverd mevkiinde meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu büyük bir mağlubiyete uğratılmıştır. Tarihlere Arpaçay Muharebesi olarak geçen bu savaşta mağlubiyetin ardından Osmanlı birlikleri Güney Kafkasya'daki kaleleri teker teker boşaltarak geri çekilmişlerdir. Nadir, Osmanlı birliklerinin Güney Kafkasya'yı boşaltmaları üzerine hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın Gence-Karabağ, Revan, Tiflis ve Kahetya'yı tekrar Safevi topraklarına dâhil etmiştir. Böylece Güney Kafkasya'da yaklaşık 12 sene süren Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir (Süleymanov 2010: 273-277).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 1723 yılında Tiflis ele geçirmesiyle başlayan Güney Kafkasya'yı ilhak süreci 1735'e kadar devam etmiş, bu yılda yapılan Arpaçay Muharebesi'nde uğradığı yenilgi ile söz konusu topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Osmanlıların, Güney Kafkasya'daki ikinci hâkimiyet dönemi (1723-1735) birincisine (1590-1612) göre çok daha az sürmüştür.

Osmanlı yönetimi ele geçirdiği topraklardaki Hıristiyan ve Şii toplulukların dini hassasiyetlerine önem vermiş, Gregoryan Ermeni Eçmiadzin Kilisesi ile Ortodoks Gürcü Kilisesi

ve din adamlarının saygınlığını koruduğu gibi Şii ahali ve ulemaya da aynı tutumun sergilenmesini istemiştir. Uygulamada görülen bazı aksaklıklar bölge sakinlerinin Hıristiyan ve Şii olmalarından değil, merkezi yönetimin ehl-i örf taifesi ve taşra üzerindeki otoritesinin zayıflamasından kaynaklanmıştır.

Osmanlı, Rus ve Safevi nüfuzu altındaki topraklarda gelişen siyasi, askerî, dini, ticarî ve sosyal meselelerle ilgili anlatılar, bu devletlerde üretilen kaynaklara göre değişiklik gösterdiği gibi Ermeni, Gürcü, vs. yerli ahali arasında yazılmış olan metinlerde bile farklılık arz etmektedir. Bu husus, “milli tarih” bağlamında bir nebze tolere edilebilirken akademik tarihçilere, özellikle birden fazla tarafı ilgilendiren konularda kaynak çeşitliliğine yönelme zorunluğunu ihsas etmektedir. Nitekim araştırmamızda kullanılan Osmanlı, Rus, Safevi, Azeri, Ermeni ve Gürcü kaynaklarının aynı konu hakkında verdikleri bilgilerin farklılığı açık bir şekilde görülmüştür. Bu bağlamda, metin inşa ederken tek bir merkezden üretilen kaynaklar yerine birden fazla merkezden üretilen kaynakların kullanılmasının, bizleri daha doğru bir yöne sevk edeceğine inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- ABDİ EFENDİ (1943), *1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ABDURRAKHMANOV, Asim (1964), *Azerbaidjan Vo Vzaimootnoşenyakh Rossii, Turtsii i İrana v Pervoy Polovine XVIII v.*, Bakı: Akademii Nauk Azerbaidjanskoy SSR Yay.
- AKTEPE, Münir (1970), *1720-1724 Osmanlı-İran ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-Namesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ____ (1967a, Ekim), "Dürri Ahmet Efendi'nin İran Sefareti", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 1: 56-60.
- ____ (1967b, Aralık), "Dürri Ahmet Efendi'nin İran Sefareti", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 3: 64-66.
- ____ (1968a, Şubat), "Dürri Ahmet Efendi'nin İran Sefareti", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 5: 53-56.
- ____ (1968b, Mart), "Dürri Ahmet Efendi'nin İran Sefareti", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 6: 82-84.
- ALİYEYEV, Fuad (1975), *Antiiranskie Vstupleniya i Borba Protiv Tureskoy Okkupatsii v Azerbaidjane v Pervoy Polovine XVIII v.*, Bakı: Elm Yay.
- ANDREASYAN, Hrand D. (Yay. Haz.) (1974), *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası,
- ARTİNİAN, Vartan (2004), *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, (çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Aras Yay.
- ARUTYUNYAN, R. T (1954), *Osvoboditelnoe Dvijenie Armuanskogo Naroda v Pervoy Çetverti XVIII Veka*, Maskva: Akademii Nauk SSSR Yay.
- ATEŞ, Abdurrahman (2010), *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Ankara: Altın Post Yay.
- BAŞAR, Fehmeddin (1997), *Osmanlı Eyalet Tevcihatı(1717-1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- BATONİŞVİLİ, Vakhuşti (1973), *Kartlis Tskhovreba*, (Haz. S. Kaukhçişvili), C.IV, Tbilisi: Sabçota Sakartvelo Yay.
- BERKOK, İsmail (1958), *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası Yay.
- BERDZENİŞVİLİ, Nikolaz (1965), "Sakartvelo XVIII Saukuneşi", *Sakartvelos İstoriis Sakitkhebi*, C. II, Tbilisi, Metsniereba Yay.: 185-194.
- BERDZENİŞVİLİ, Nikolaz-Simon Canişia (2000), *Gürcistan Tarihi Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar*, (çev. Hayri Hayrioglu), İstanbul: Sorun Yay.
- BİLGE, Sadık Müfit (2012), *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- ____ (2005), *Osmanlı Devleti ve Kafkasya Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasî-Askerî Tarihi ve İdari Taksimatı (1454-1829)*, İstanbul: Eren Yay.
- BİLGİLİ, Ali Sinan (2009), "Osmanlı ve Safevi Hâkimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 21, İstanbul: 23-62.
- ____ (2011), *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- BOURNOUTİAN, George (2011), *Ermenilerin Tarihi Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*, (çev. Ender Abadoğlu-Ohaanes Kılıçdağ), İstanbul: Aras Yay.
- BROSSE, Mari (1900), *Sakartvelos İstoria*, (çev. Simon Göğoberidze), C.II, Tbilisi.
- BÜNYADOV, Ziya - Hüsameddin Memmedov (Yay. Haz.) (2001), *Nakhçivan Sancağının Müfessel Defteri*, Bakı: Elm Yay.
- CALALYAN, Esay Khasan (1989), *Kratkaya İstoriya Albanskoy (1702-1722 gg.)*, (çev. T.İ. Ter-Grigoryan), Bakı: Elm Yay.
- ÇKHEİDZE, Sekhnia (1913), *Sakartvelos Tskhovreba*, Haz. Z. Çiçinadze, Tbilisi: Elektro-Mbeçdavi.
- ÇABAŞVİLİ, Kakhaber-Tamar Revazişvili (2009), *Sakartvelos Samotsikulo Eklesiis İstoria*, Tbilisi: Alilo Yay.
- ÇINAR, Ali Osman - Cemal Gürkan - Uğurhan Demirbaş - Yusuf İnanç Genç (Yay. Haz.) (2009), *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi Yay.
- DUMBADZE, Mamia (Red.) (1973), *Sakartvelos İstoriis Narkveebi*, C.IV, Tbilisi: Sabçota Sakartvelo Yay.
- EFENDİYEYEV, Oktay (Red.) (2007), *Azerbaycan Tarikhi XIII - XVIII Esrler*, C. III, Bakı: Elm Yay.
- EREVANTSİ, Abraam (1976), *Omebis İstoria*, (çev. Liana Davlianidze), Tbilisi: Metsniereba Yay.

- GÖKÇE, Cemal (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.
- HAMMER, Baron Joseph Von Prugstall (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VII, İstanbul: İkra ve Devran Yay.
- İLGAZ, Selçuk (2010), *Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (Çukur Sa'ad) (XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Sosyo Ekonomik Tarih)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- İNALCIK, Halil (1965), "Adaletnâmeler", *Belgeler*, II/3-4, Ankara: 49-145.
- İVECAN, Raif (2007), *Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (1724-1746)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- KARADENİZ, Yılmaz (2012), *İran Tarihi (1700-1925)*, İstanbul: Selenge Yay.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1998), *Osmanlıların Kafkas-Elle'ni Fethi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KÖSE, Enser (1996), *XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslar'da Nüfuz Mücadelesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- KULİYEYEV, E.N (1958), *Azerbaycan-Rusya Münasibetleri Tarikhinden (XV-XVIII Esrler)*, Bakı: Kızıl Şark Yay.
- KÜÇÜKÇELEBİZADE ASİM EFENDİ (1282), *Tarih-i Asım*, İstanbul: Amire Matbaası
- KÜLBİLGE, İlker (2010), *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1993), *Osmanlı - İran Siyâsi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- _____ (1994), "Şah II. Tahmasb", *Vekâyi'nüvis Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., s.319-332.
- LENG, Devid (2003), *Sakartvelos Samepos Ukanaskneli Stlebi*, (çev. MikheilGamk'relidze), Tbilisi: Ekonomikis İnstitutis Stamba Yay.
- MEMMEDOVA, Hüsameddin (Yay. Haz.) (2000), *Gence-Karabağ Eyaletinin Müfessel Defteri*, Bakı: Şuşa Yay.
- MEMMEDOVA, S.A (1966), "Azerbaycan ve Ermeni Khalklarının Kharici İşgalçılara Karşı Birge Mübarizesi Tarikhinden (1722-1724)", *Azerbaycan Tarikhi Meseleleri (Aspirant Mekaleler Külliyyatı)*, Bakı: Elm Yay., s.231-244.
- MEHMETOV, İsmail (2009), *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, (çev. Ekber N. Necef-Şamil Necefov), İstanbul: Ötüken Yay.
- MUSTAFAZADE, Tefvik Teyyuboğlu (1999), "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kafkasyada Osmanlı Rus İlişkiler", *Osmanlı*, C.I, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 561-569.
- _____ (2008), "Şirvan XVIII Esrin 20-ci İllerinde", *Elmi Eserler*, C. XXVIII, Bakı: 122-128.
- _____ (2002), *XVIII Yüzyillik-XIX Yüzyilliğin Evvelerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasibetleri*, Bakı: Elm Yay.
- _____ (1986), *XVIII Esrin Birinci Yarısında Azerbaycanda Rusyaya Meylin Güclenmesi*, Bakı: Elm Yay.
- _____ (2004), "18.Yüzyılda Osmanlı-Azerbaycan İlişkilerinin Başlıca Merhaleleri", *Karadeniz Araştırmaları*, S.1, Çorum: 21-36.
- NECEFLİ, Gültekin (2007), *XVIII Esrde Azerbaycan Erazisinde Ermeni Dövoleti Yaradılması Cehleri*, Bakı: Nurlan Yay.
- PAİÇADZE, Georgi (1960), *Ruset Sakartvelos Urtiertobis İstoriisatvis (XVIII s.IMEothedi)*, Tbilisi: Sabçota Sakartvelo Yay.
- PAVLENKO, N (1990), *Birinci Piyotur*, çev. Enver KuliyeV- ŞöleEbulfezkızı, Bakı: Genclik Yay.
- SOLOĞAŞVİLİ, Nana (2010), *Kartl-Kakhetis Politikuri Mdgomareoba XVIII. S-is I Nakhevarşi*, Tbilisi: Sakartvelos Parlamentis Erovnuli Bibloteka Yay.
- _____ (1993), *Kakhetis Samepo Konstantine - Muhamadkulikhanis Mepobis Periodşi*, Tbilisi: TbilisisUniversiteti Yay.
- SULEYMANOV, Mehman (2010), *Nadir Şah*, Tehran: Nigar Endişe Yay.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1 Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- YILDIZTAŞ, Mümin (Haz.) (2012), *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği.